

НАРОДНЕ ВБРАННЯ УКРАЇНЦІВ ПОДІЛЛЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ КОСТЯ ШИРОЦЬКОГО

Лілія Іваневич

УДК 391(477.43/.44):7.072.2Шир

У статті подається характеристика та наукова оцінка праць подільського історика й етнографа К. Широцького, присвячених вивченню традиційного комплексу вбрання і окремих його елементів другої половини XIX — першої половини XX ст.

Ключові слова: К. Широцький, народна ноша, традиційний комплекс вбрання, українці Поділля, історик, етнограф, друга половина XIX — перша половина XX ст., вишиті сорочки, поясний, плечовий і верхній одяг, головні убори, взуття, прикраси, пояси, орнамент.

В статье даны характеристика и научная оценка работ подольского историка и этнографа К. Широцкого, посвященных изучению традиционного комплекса одежды и отдельных его элементов второй половины XIX — первой половины XX века.

Ключевые слова: К. Широцкий, народная одежда, традиционный комплекс одежды, украинцы Подолья, историк, этнограф, вторая половина XIX — первая половина XX в., вышитые сорочки, поясная, плечевая и верхняя одежда, головные уборы, обувь, украшения, пояса, орнамент.

The article values and scientifically estimates the works of the Podillia historian and ethnographer K. Shyrotzkyi dealing with studying the Podillia Ukrainians' traditional garments complex and its separate elements in the mid- to late XIXth — early to mid-XXth centuries.

Keywords: K. Shyrotzkyi, folk attire, traditional garments complex, Podillia Ukrainians, historian, ethnographer, mid- to late XIXth — early to mid-XXth centuries, embroidered shirts (chemises), waist clothes, shoulder clothes, outerwear, headwear, footwear, adornments, belts, ornament.

Одним із малознаних вітчизняних учених, які досліджували історію та культуру України загалом і Поділля зокрема, був Кость Віталійович Широцький (1886—1919). 26 травня 2016 року виповнилося 130 років від дня народження славетного вченого, визначного дослідника української історії та культури, мистецтво- й шевченкознавця, педагога, етнографа й фольклориста. Відійшовши у вічність у віці Христа, Кость Широцький залишив по собі наукову спадщину обсягом 177 опублікованих праць і статей, понад 30 рукописів фундаментальних досліджень української історії й культури та краєзнавчих розвідок і близько 30 рецензій поточної мистецтвознавчої літератури [5, с. 271—289].

Народився Кость Віталійович, як зазначено в його автобіографії [1, арк. 81], 26 травня (7 червня за ст. ст.) 1886 року в с. Вільшанка-Бершадська Ольгопільського повіту Подільської губернії в родині священника зі старовин-

ного українського роду Шеїчів-Широцьких¹. Навчався у Вільшанській церковнопарафіяльній школі (1894—1896), Тульчинському духовному училищі (1896—1900), Подільській духовній семінарії (1900—1906), Кам'янецькій художній школі для селянських дітей В. Розвадовського (1905—1906), Новочеркаській духовній семінарії (1906), Петербурзькому університеті (1906—1912) та Петербурзькому археологічному інституті (1906—1910/1911). Після успішного складання восени 1915 року магістерського іспиту К. Широцький викладав історію стародавнього київського (давньоруського) й галицького мистецтва в Петербурзькому університеті (1915—1917), історію українського мистецтва в українському університеті «Наша школа» в Санкт-Петербурзі (1914—1915), історію українського мистецтва XIII—XV ст. в Українському народному університеті в Києві (1918), а також був призначений на посаду виконувача обов'язків

екстраординарного професора на кафедрі історії українського мистецтва в Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918–1919), де планував викладати історію класичного мистецтва й українське мистецтво великокнязівської доби [1, арк. 81, 81 зв; 5, с. 63–103].

Важливу роль у становленні К. Широцького як науковця, культурно-просвітницького та громадсько-політичного діяча відіграла його участь у діяльності семінарської української «Громади» в Кам'янці-Подільському (1901–1906), Подільської «Просвіти», Українського наукового товариства, або так званого Гуртка українознавства в Санкт-Петербурзі (1906–1912), Петербурзької української студентської громади та «Науково-просвітнього товариства» (1907–1912), Петербурзької філії старої «Громади» (1907–1908) та молоді «Громади» Товариства українських поступовців (1907–1917), Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1908–1919), Українського клубу «Громада» в Санкт-Петербурзі (1912–1917), Російського археологічного товариства (1910–1917), «Благодійного товариства видання загально-корисних та дешевих книжок» у Санкт-Петербурзі, Києві, а також на Поділлі (1912–1919), Українського наукового товариства в Києві (1913–1919), Українського літературно-художнього товариства в Петрограді (1916–1919) та Товариства українських артистів, художників і літераторів «Вільне мистецтво» в Києві (1917). У 1916 році вчений став одним із фундаторів видавничого товариства «Друкар» [5, с. 68–86, 103–115].

На початку ХХ ст. Кость Віталійович Широцький був представником тієї вітчизняної інтелігенції, яка виявила особливу зацікавленість до культурного та мистецького самовираження українців, зокрема їхнього побуту, ремесел, традиційного костюма тощо. У цей період часу подільський стрій не був окремим предметом дослідження науковців, тому його характеристика була лише оглядовою, однак історикам, краєзнавцям та етнографам вдалося зібрати розлогий і різноаспектний матеріал про

способи виготовлення матеріалів для вбрання, різновиди крою, пошиття й оздоблення багатьох елементів ноші.

Навчаючись на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету, К. Широцький, за ухвалою Ради етнографічного відділу Російського музею ім. Олександра III від 1902 року щодо придбання етнографічних колекцій з України під керівництвом І. Зарецького, узяв участь у комплектуванні подільських колекцій разом зі спеціалістом з української і слов'янської етнографії М. Могиланським та іншими дослідниками. Упродовж 1909–1914 років вони здійснили сім етнографічних експедицій на території північних і східних повітів Подільської губернії, зібравши для Російського музею 1058 експонатів. Серед них – предмети народного побуту, складові елементи традиційного вбрання, фрагменти вишивок, доповнення до одягу, прикраси з бісеру, писанки, ритуальні предмети, господарське начиння, гончарні вироби із Брацлавського, Вінницького, Гайсинського, Кам'янецького, Летичівського, Могилівського, Ольгопільського, Проскурівського та інших повітів. Зібрані українськими етнографами експонати стали в майбутньому багатим матеріалом для подальших наукових досліджень народного вбрання та побуту подолян [5, с. 164–165, 175].

У 1915 році К. Широцький отримав від Петербурзького університету трирічне наукове відрядження за кордон до колишніх володінь Візантійської імперії та Італії для дослідження римських і християнських старожитностей. Однак через події Першої світової війни змушений був через три місяці повернутися. Під час подорожі йому вдалося відвідати різноманітні відомі музеї, пінакотеки й галереї у Венеції, Падуї та Сієні й привезти цінний матеріал про витоки та еволюцію українського народного мистецтва. Крім того, улітку 1917 року він подорожував землями Буковини та Галичини з метою наукових досліджень, а також побував на Полтавщині [1, арк. 81, 81 зв; 5, с. 154–160].

Як свідомий та активний державний діяч, Кость Широцький навесні 1917 року на запрошення керівників адміністративної влади Тимчасового уряду О. Керенського в Галичині та О. Лотоцького і Д. Дорошенка на Буковині очолив Городенківський повітовий комісаріат. У липні цього самого року Городенківське повітове управління було евакуйоване до м. Константинограда Полтавської губернії (нині — Харківська обл.), де професор продовжив свою державно-політичну роботу. Після створення 28 липня 1917 року департаменту мистецтва при Генеральному секретаріаті справ освітніх (згодом — Міністерства народної освіти) Центральної Ради К. Широцький спочатку входив до складу відділу пластичних мистецтв, згодом завідував художньо-промисловим відділом, а пізніше був призначений головою секції охорони пам'яток старовини й мистецтва при однойменному відділі. У період Гетьманату навесні 1918 року вчений сприяв організації роботи Генерального секретаріату справ освітніх, зокрема його художньо-промислового відділу та секції охорони пам'яток старовини й мистецтва. З 23 травня 1918 року К. Широцький на прохання голови відділу охорони пам'яток старовини й мистецтва М. Біляшівського тимчасово виконував його обов'язки [5, с. 115–127].

Серце Костя Віталійовича Широцького зупинилося 13 вересня 1919 року в с. Білоусівка Гайсинського повіту Подільської губернії (нині — Тульчинський р-н Вінницької обл.). Християнський обряд за упокій душі професора відправили в Білоусівській церкві, священником якої був його батько — Віталій Широцький. І саме цю церкву влітку 1914 року К. Широцький разом із відомим художником Г. Золотовим та іншими талановитими майстрами розмалював у самотньому українському народному стилі. Зокрема, Кость Віталійович власноруч розписав панель у бабинці та грати на хорах церкви, а в 1915 році опублікував мистецтвознавчу працю «Білоусівська церква». Рідні поховали Костя Широцького на території Білоусівської церкви. Пізніше

могили вченого перенесли на територію сільського кладовища. Жителі с. Білоусівка й до сьогодні доглядають могилу свого видатного земляка — справжнього патріота України [5, с. 85–86].

За п'ятнадцять років своєї науково-дослідницької діяльності Кость Віталійович Широцький залишив чималий творчий доробок. З опублікованих праць та статей ученого найгрунтовнішими є його монографії «Очерки по истории декоративного искусства Украины. I. Художественное убранство дома в прошлом и настоящем» (1914) та путівник «Киев» (1917). З-поміж рукописів найважливішими роботами професора були двотомні «Історія українського мистецтва» та «Начерки з історії української культури» (згідно з іншим бібліографічним джерелом — «Нариси з історії української культури»), а також дослідження «Буковинське мистецтво», «Історія вивчення староукраїнського мистецтва», «Мистецтво в Галичині», «Нарис з історії художньої культури Галичини», «Прошлое Буковины», «Прошлое Угорской Руси», доля яких досі, на жаль, невідома.

Серед етнографічних надбань науковця варто виділити рукописи «Бурсацький жаргон української мови на Поділлі», «Словарець бурсацького говору», «Водохреща» і «Народные поверья о будних днях недели и празднование этих дней простым народом» (1907) та опубліковані праці «Подольские “колядки” и “щедрівки”» (1908), «Черты античной и древнехристианской живописи на украинских писанках» (1909), «Росписная пасека. (Археологическая заметка)» (1912), «Мотивы украинского орнамента. (К альбому художника С. Васильковского)» (1913), «Украинское происхождение певческих костюмов в кафедральных храмах России» (1913) та ін. [5, с. 271–289].

Першою працею К. Широцького, яка була пов'язана з вивченням традиційного строю нашого народу, стала розвідка «Український національний колір» (1911) [19]. У ній автор розглядав поєднання національних жовто-блакитних

чи жовто-синіх барв на давніх килимах і жіночих плахтах у всій Україні, зокрема й на Поділлі. За дослідженнями вченого, популярними були також тканини з блакитними пасмами на жовтому тлі або навпаки, яких найбільше виробляли в Луцьку на Волині, і звідти вони потрапляли на Поділля та Слобожанщину. Найпоширенішими були й жовто-блакитні шовкові пояси як національні українські, котрі дуже цінувалися на початку ХХ ст. знавцями старовини за їхню «артистичну вартість». Ці кольори, вважав мистецтвознавець, давала народові його любов до природи, яку він бачив саме в жовтій і лазуровій барвах: золотистий степ, синє небо, синє море й ріки з жовтим очеретом, рудими скелями та сині гори. Причому жовтий із синім українці постійно вживали в побуті до ХХ ст. На думку К. Широцького, лише наприкінці ХІХ ст. ці фарби почали сходити з колоритного жіночого вбрання в Україні, утім, їх можна було ще побачити на вишивках у Подільському краї над Дністром. У праці «Наш прапор» (1918) [17] науковець підкреслював перевагу жовто-синіх барв на случьких козацьких поясах, тканинах, церковних ризах та поліках і лиштвах вишиванок українців, особливо подолян, які тільки в середині ХІХ ст. змінили ці кольори на чорні та червоні.

Надалі зацікавленість Костя Широцького історією wzorів української вишивки привела до комплексного дослідження ним цього своє-рідного художнього явища, одного з поширених видів народної творчості. У своїй розвідці «Мотивы украинского орнамента. (К альбому художника С. Васильковского)» (1913) [10] він висвітлив розвиток стильових ознак українського орнаменту та розкрив характерні риси національних орнаментальних мотивів. Учений подав аналіз художніх особливостей wzorів вишивок на староцерковному одязі ХVІІ–ХVІІІ ст., відзначивши, що орнаменти Західної України та Поділля зберегли звичаї старовини з відповідною їй простотою й архаїчністю, а орнаменти Лівобережжя запозичили незвичайну пишність від південних народів і елементи ренесансу та художніх сти-

лів Франції ХVІІІ ст. К. Широцький класифікував орнаменти за характером мотиву, поділивши їх на геометричні, рослинні, тваринні й предметні. Він зауважив, що для Правобережжя характерними є геометричні орнаменти з певними ознаками wzorів сусідніх народів і з відтінками, аналогічними з орнаментами греків та південних слов'ян. Досліджуючи рослинні й тваринні мотиви орнаментів української народної вишивки, науковець зазначив, що вони були майже однаковими на всій території України й застосовувалися не лише у вишивках, але й у різьбі, настінних розписах, ліпленні, гравіюваннях, чеканках, на гончарних виробках, писанках і тканинах у поєднанні з геометричними елементами. Учений описав поширені в українському орнаменті геральдичні мотиви, що містили в собі геометричні, рослинні й тваринні елементи разом, а також складні орнаменти із зображенням характерних побутових сцен та українських пейзажів. Він наголошував на тому, що український народний орнамент, поєднавши в собі елементи давнини, західних і східних культурних течій, «вважається серед інших орнаментів східної Європи найбільш стародавнім і оригінальним», тому й потребує досконалого та детального дослідження [10, с. 70].

Студіюючи народне декоративне мистецтво, К. Широцький у праці «Украинское происхождение певческих костюмов в кафедральных храмах России» (1913) [11] описав історію походження ноші церковних співців та висвітлив її вплив на створення вбрання для півчих у Росії, яке поєднало в собі стародавні елементи одягу запорізьких козаків: жупан і кунтуш з вирізами. Науковець також розкрив історію костюма для півчих в Україні та мистецько-філософський і естетичний рівень ставлення українського народу до свого зовнішнього вигляду й строю, особливо святкового та обрядового.

Змістовну оцінку презентації саме української національної одіжі в малярському спадку Тараса Шевченка Кость Широцький подав у працях «Деякі портрети, роблені Т. Шев-

ченком» (1911) [14], «Заняття Т. Шевченка старовиною» (1911) [15], «Релігійні мотиви в картинах Шевченка» (1911) [18], «Могила й смерть в картинах Т. Шевченка» (1911) [16], «Гравюри Т. Шевченка» (1914) [9] та «Шевченко — художник» (1914) [12]. Дослідник зазначив, що в альбомах мистця у вигляді зарисовок представлені експонати традиційного зимового і літнього жіночого й чоловічого вбрання першої половини XIX ст. та Козацької доби. Крім того, у цілому ряді картин майстра відображені характерні риси крою, оздоблення, орнаментики й колористики складових елементів народного строю, способи їх носіння та поєднання в цілісні комплекси.

Особливе місце в історії українського малярства Кость Широцький відвів портретистові Василеві Тропініну в праці «Дещо з української творчості артиста-маляра Тропініна» (1911) [13], порівнюючи його біографію з життям Т. Шевченка. Учений висвітлив перший період мистецької діяльності В. Тропініна, коли він був кріпаком графа І. Моркова в с. Кукавка Могилівського повіту в Україні, де й виробився його художній стиль. Автор подав змістовний аналіз робіт митця, виконаних в Україні та відомості про віднайдені ним твори майстра на Поділлі, оцінив манери

їх письма. Серед найпоширеніших сюжетів В. Тропініна К. Широцький назвав портрети українських дівчат у традиційному вбранні, українські побутові сцени з мальовничою природою та церковні, серед яких іконостаси із зображенням святих з українськими обличчями і часто одягнених у вишиванки. Результати художньої творчості Василя Тропініна науковець вважав одним з підтверджень впливу, який мала на Москву Україна в минулий період розквіту свого національного, культурного й духовного життя.

Аналіз проблеми дослідження традиційного вбрання українців, зокрема й Поділля, способів його крою, прикрашання та поєднання в цілому в працях професора Костя Широцького свідчить про його наукову зацікавленість розглядуваною темою. На початку XX ст. молодому вченому разом з когортою інших вітчизняних дослідників цього періоду вдалося (завдяки їх плідній праці) закласти підґрунтя для подальшого вивчення й розкриття художньо-стильових особливостей українського національного строю загалом та подільського зокрема. Однак зібрана значна кількість матеріалів вимагає подальшої наукової обробки, детальної систематизації, глибокої оцінки та сучасної інтерпретації.

¹ Згідно з останніми дослідженнями, нині – це с. Покровське (з 1927 р. і до 2016 р. село називалося Котовка) Гайворонського р-ну Кіровоградської обл., а не с. Вільшанка Крижопільського р-ну Вінницької обл., як вважалося раніше, оскільки с. Вільшанка Крижопільського р-ну Вінницької обл. називалося Вільшанка-Поберезька [3], а с. Покровське (Котовка) тоді називалося Вільшанка-Бершадська [4, с. 72–73]. Загалом, відповідно до матеріалів праць Є. Сіцинського, в Ольгопільському повіті Подільської губернії іс-

нувало три Вільшанки: Вільшанка-Бершадська, Вільшанка-Забузька та Вільшанка-Поберезька [8, с. 115]. Але, згідно з віднайденою інформацією, батько Костя Широцького – Віталій Шероцький – був священиком з 1884 р. до 1894 р. в с. Вільшанка-Бершадська у Свято-Покровській церкві [2]. А в с. Вільшанка Крижопільського р-ну збудований у 1760 році храм мав назву «Свято-Троїцький» [7]. Натомість у с. Покровське Гайворонського р-ну церква носить назву на честь Покрова Пресвятої Богородиці й існує там донині [6].

1. Державний архів Хмельницької області, ф. Р-582, оп. 2, спр. 1, арк. 81–83.

2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 152, од. 13, арк. 1.

3. Вільшанка (Крижопільський район) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [uk.wikipedia.org/wiki/Вільшанка_\(Крижопільський_район\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Вільшанка_(Крижопільський_район)).

4. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Нові документи про К. В. Широцького (Шероцького) // Ві-

ничина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2007. – С. 72–75.

5. *Іваневич Л. А.* Кость Широцький (1886–1919) : науковець, просвітник, педагог. Монографія / Л. А. Іваневич. – 3-є вид., допов. – Хмельницький : ІРД, 2016. – 392 с.; 68 с. дод.

6. Про реєстрацію статутів релігійних громад у новій редакції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kr-admin.gov.ua/Rozpor/Ua/2015/176.pdf.

7. Свято-Троїцький храм, що у Вільшанці Крижопільського району, повернено у власність територіальної громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vin.gov.ua/web/upravlinnya/web_vid_rel.nsf/web_alldocs.

8. *Філіпчук С.* До питання про місцезнаходження малої батьківщини Костя Широцького // Краєзнавець. – Кам'янець-Подільський, 2013. – № 5. – С. 115–116.

9. *Широцький К.* Гравюри Т. Шевченка / К. Широцький // Українська жизнь. – Москва, 1914. – № 2. – С. 49–57.

10. *Широцький К.* Мотивы украинского орнамента. (К альбому художника С. Васильковско-го) / К. Широцький // Українська жизнь. – Москва, 1913. – № 11. – С. 64–70.

11. *Широцький К.* Украинское происхождение певческих костюмов в кафедральных храмах Рос-

сии / К. Широцький // Украинская жизнь. – Москва, 1913. – № 7/8. – С. 116–119.

12. *Широцький К.* Шевченко – художник. Schevtschenko comme peintre / К. Широцький // Русский библиофил. – Санкт-Петербург, 1914. – Ч. 1. – С. 28–47.

13. *Широцький К.* Дещо з української творчості артиста-малюра Тропініна / К. Широцький // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1911. – Т. СІІІ. – Кн. ІІІ. – С. 98–112.

14. *Широцький К.* Деякі портрети, роблені Т. Шевченком / К. Широцький // Рада. – 1911. – № 76. – 3 квітня. – С. 3–4; № 77. – 5 квітня. – С. 2.

15. *Широцький К.* Заняття Т. Шевченка старовиною / К. Широцький // Рада. – 1911. – № 49. – 2 березня. – С. 2–3.

16. *Широцький К.* Могила й смерть в картинах Т. Шевченка / К. Широцький // Діло. – 1911. – Чис. 54. – 10 березня. – С. 1–3.

17. *Широцький К.* Наш прапор / К. Широцький // Календар на рік звичайний 1918. Видання Благодійного товариства видання загальнокорисних та дешевих книжок / [за ред. К. Широцького]. – Київ, 1918. – С. 23–24.

18. *Широцький К.* Релігійні мотиви в картинах Шевченка / К. Широцький. – Львів, 1911.

19. *Широцький К.* Український національний колір / К. Широцький // Рада. – 1911. – № 179. – 10 серпня. – С. 1.